

Beata Burska

CHARAKTERYSTYKA GWARY WSI STAMIROWICE
W POWIECIE GRÓJECKIM

Wieś Stamirowice położona w południowo-zachodniej części Niziny Mazowieckiej nad rzeką Pilicą oddalona jest od większych miast. Mniejsze ośrodki miejskie Mogielnica i Nowe Miasto znajdują się w odległości kilkunastu kilometrów.

Pierwsze informacje o wsi sięgają początku XVI w. Wieś wymieniona została w dwóch kodeksach mazowieckich: Lubomirskiego i Kochanowskiego oraz w *Mazowieckich rotach sądowych*¹.

W Stamirowicach bogate są tradycje rękodzieła ludowego w tym: wikliniarstwo, sztuka tkacka, hafciarstwo. Mieszkańcy wsi do dziś pielęgnują również dawne zwyczaje i obrzędy ludowe związane z tradycją świąt, np. chodzenie po dyngusie, *kusoki* (patrz słowniczek) oraz życiem codziennym mieszkańców np. *piżok* 'wspólne darcie pierza'.

Do niedawna Stamirowice były typową mazowiecką wsią z niskimi, drewnianymi domami, krytymi słomą. Obecnie to duża licząca ponad 200 mieszkańców wieś o nowoczesnej zabudowie osiedla.

Mieszkańcy Stamirowic zajmują się rolnictwem, szczególnie sadownictwem i nie podejmują pracy poza własnymi gospodarstwami. Część rolników w okresie zbioru owoców zatrudnia w swoich gospodarstwach robotników sezonowych.

Wobec niedostatecznie rozwiniętej sieci wiejskiego rzemiosła kontakty z miastem ograniczają się jedynie do korzystania z usług

¹ W. T a s z y c k i, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu*, "Prace Onomastyczne" 1951, nr 3, s. 65.

w tym zakresie. Jest to niewątpliwie jeden z czynników wpływających na dobre zachowanie gwary nie tylko u starszego pokolenia, z którego wywodzili się moi informatorzy, ale również wśród średniego pokolenia, które na stałe mieszka w rodzinnej wsi i gwary się nie wyzbywa.

Materiał do pracy zbierałam w latach 1985/1986 metodą kwestionariuszową. Posłużyłam się kwestionariuszem do *Małego atlasu gwar polskich*². Głównymi informatorami byli: pan Stanisław Mróz (94 lata, najstarszy mieszkaniec wsi) oraz pan Jan Senator (63 lata) i pani Stanisława Senator (64 lata). Częste wynikające z naturalnych okoliczności kontakty z mieszkańcami Stamirowic pozwoliły mi zbliżyć się do otoczenia i zebrać sporo materiału nie objętego kwestionariuszem. Dokonałam wielu nagrań magnetofonowych rozmów i swobodnych wypowiedzi mieszkańców, które przyczyniły się do lepszego uchwycenia cech badanej gwary.

FONETYKA

Samogłoska a

Kontynuant stp. a krótkiego brzmi tak jak w dialekcie kulturowym, a nieliczne zmiany polegające na zwężeniu artykulacji do e wywołane są sąsiedztwem tautosylabicznego i, które wymawiane jest z silnym podniesieniem języka³. Powszechnie używa się form: *żisei*, *fcorei*, *tutei*. Zwężenie w wymienionych pozycjach charakterystyczne jest dla całej zachodniej części Mazowsza aż po Wisłę i Wkrę⁴.

W kilku wyrazach zachowała się wymiana nagłosowego ia- > ie-: *ieyoska*, *ieyufka*, *ieyuvecka* oraz ra- > re: *redyo*, *redlica*, 'część *radła*', *redlic*, *reżić* // *rażić* ale *rada*, *ramań* (w przypadkach zależnych konsekwentnie utrzymuje się forma na *reminu*). Na powody

² *Mały atlas gwar polskich*, t. 1, Wrocław 1957.

³ K. De j n a, *Dialekty polskie*, Wrocław 1973, s. 168.

⁴ A. B a s a r a, *Studia nad wokalizmem w gwarach Mazowsza*, Wrocław 1965 s. 13.

nierównomiernego zaniku wymian nagłosowego $ja- \rightleftharpoons ie-$ oraz $ra- \rightleftharpoons re-$ w poszczególnych pozycjach wyrazowych zwrócił uwagę W. Taszycki tłumacząc je leksykalnym charakterem desygnatu, stąd postać gwarową najlepiej zachowują wyrazy, które w języku ogólnopolskim używane są rzadko⁵.

Samogłoska a pojawia się niekiedy na miejscu innych samogłosek w następujących wyrazach: *kamanduim* 'komenderują, dowodzą', (być może jest to rezultat zetknięcia się informatora z językiem rosyjskim), *biadro*, *manopol*, *piayun*, *pieścaneł*, *velan* (prawdopodobnie na skutek unikania a ścieśnionego).

Samogłoskę a w nagłosie z protezą zanotowałaś jedynie w wyrazach: *xameryka*, *iadynt*, których używał najstarszy informator.

Kontynuantem stp. a długiego w badanej gwarze jest a ścieśnione o barwie pośredniej między o i u , uzależnionej od sąsiedztwa fonetycznego samogłoski. Silne ścieśnienie w postaci o występuje w pozycji przed spółgłoskami nosowymi np.: *boćun*, *boćuńisko* 'gniazdo bociana', *gaugun*, *sagun*, *śestsun* 'podłużna belka pułapu' itp.

Przykłady realizacji $a \leq$ stp. $\bar{a}$ w badanej gwarze:

- a ścieśnione na miejscu stp. $\bar{a}$ powstałego w wyniku wzdłużenia zastępczego: *cekoŋ*, *drobjośk*, *żot*, *objot*, *obros*, analogicznie jak w zapożyczeniu *zygor*;

- a ścieśnione jako rezultat działania przyczyn intonacyjno-akcentowych: *bjoŋuŋ*, *bopka*, *dovńi*, *kfiotek*, *pouka*, zwłaszcza między spółgłoskami z grupą $ar \leq r$ np.: *borsc*, *corny*, *gorś*, 'garść', *żorko*; w przyrostkach rzeczownikowych np.: -acz: *bogoc*, *drapoc* 'miotła do zmiatania podwórka', *skroboc* // *skśyboć* 'przrząd do odgarniania błota z lemiesza';

- ak: *cyprok*, *biioł* 'część cepów', *iagriok*, *glińok*, *psók*, *wiatrok* // *vjetrok*, *żarnok* 'kij w żarnach';

- al: *bogol*, *bżydol*, *uysol*, *mundrol*;

- anka: *glińunka*, *kartoflunka* 'zupa', *lepiunka* 'rodzaj piwnicy, od czasownika *lepić*', *maślunka*;

- arka: *kośorka*, *susorka*, *źniwjořka*;

⁵ Por. W. T a s z y c k i, Z dawnych podziałów dialektycznych języka polskiego, cz. I. Przejście $ra- \rightleftharpoons re-$, cz. II. Przejście $ja- \rightleftharpoons je-$, Lwów 1934, s. 76-77.

- arz: dručoś, gomybjoś, psčeloś, vikliñoś;
- ica: cierańico, kuońico, pšyśńico "część kołowrota".

Ponadto w prefiksach np.:

- na-: nosatka, nopašteŋk, novuj,
- naj-: nojdańli, nojlepi, nojpsut, nojvincy,
- pra-: probopka, proŋot, provnucka
- za-: zobava, zoduski, zogaińnik, zoraza, zovjeruxo.

- a ścieśnione jako rezultat kontrakcji: ofcarńo, píkarnío, safalńo || safarńo "skrzynia do przechowywania zboża", šeckarńo itp.

Szczególnie dobrze zachowało się a ścieśnione w mianowniku lp. dawnej odmiany przymiotników: bídno, dobro, miyo, wielko itp. oraz w formach odmiany czasu teraźniejszego na *-aje: gro, pyto, tšymo, nazyvo, zno itp.

Samogłoska e

Kontynuant stp. e krótkiego na ogół nie różni się brzmieniem od e ogólnopolskiego. Odchylenia pojawiły się w formach, w których brak przegłosu *'eT ≥ 'oT oraz *'eT ≥ 'aT. Konsekwentnie utrzymują się formy bez przegłosu *'eT ≥ 'oT w rdzeniach czasownikowych: bĭere, gńete, ĩese, pĭere, plete, vĭeze, gdzie pierwotne e zachowało się być może wskutek analogii do form 3 os. lp.: bierziesz, bierze.

Zachowanie form bez przegłosu *'eT ≥ 'oT w tematach rzeczowników jest mniej konsekwentne, często pojawiają się równorzędne formy oboczne: bĭedro || bĭodro || bĭadro, mĭetŭa, pĭetrek, pĭeun || pĭoun || pĭaun, śeśtšun.

Ponadto w zakresie przegłosu *'eT ≥ 'aT obserwowałam następujące odstępstwa od języka ogólnopolskiego: opovĭedać, vĭetrok, vĭedro. Upowszechnienie tematów bez przegłosu jest m. in. cechą charakterystyczną gwar południowo-zachodniej Polski⁶. Pewne odchylenia wystąpiły w mianowniku lp. rzeczowników rodzaju męskiego z wygłosowym -r, które po spółgłosce bezdźwięcznej traci dźwięczność i ma skłonności do zaniku: fĭlter, kĭlometer, ŭlter, meter. Pojawiające się w tej pozycji wtórne e podtrzymuje ginącą spółgłoskę r w

⁶ K. Dejna, op. cit., s. 184-185.

wyglósie. Na wzór wyrazów z *e* ruchomym typu *lasek* wystąpiła samogłoska *e* w rzeczowniku *kiosk* mianowicie *košek*. Poza tym zachowało się dawne *e* w formach: *kożęu*, *kożęuk*, *ośeu*, *ośęk*.

Samogłoska *e* (niezależnie od pochodzenia) realizowana jest przed spółgłoskami nosowymi jako *-iN-* po miękkich, *-yN-* po twardych: *boxynek*, *dynko*, *żyń*, *kalyńico* 'grzbiet dachu', *tyń* itp.

Przyimki *w*, *z*, gdy wyrazy poprzyimkowe rozpoczynają się spółgłoską identyczną ze spółgłoską przyimka, występują w postaci *we*, *ze*, np.: *ve veluńe*, *ve vjęcur*, *ve voże*, *ve vojsku*; *ze źebra*, *ze źorkuf*. Omawiane zjawisko charakterystyczne jest dla dialektów, w których działa silna tendencja do spływania się grup spółgłoskowych i obejmuje swym zasięgiem znaczny obszar gwar polskich⁷.

Samogłoska *e* w wyrazach obcego pochodzenia uległa przekształceniom, które miały na celu ułatwienie wymowy danej formy np.: *alegant*, *amerytura*, *rozerva*. Zmiana samogłoski *e* w przytoczonych przykładach jest być może wynikiem dysymilacji⁸.

Również w wyrazie zapożyczonym pojawiła się u najstarszego informatora prejotacja nagłosowego *e*: *jevang'elik*.

Kontynuantem stp. *ē* długiego jest *i* po spółgłoskach miękkich oraz *y* po spółgłoskach twardych.

Szczególnie dobrze zachowało się *e* ścieśnione w następujących pozycjach:

1. Na miejscu stp. *e* długiego powstałego ze wzdlężenia zastępczego:

- w mianowniku i bierniku rzeczowników męskich zakończonych w wyglósie spółgłoską etymologicznie dźwięczną: *bżyk*, *xlip*, *śńik*;

- w stopniu wyższym i najwyższym przysłówków, gdzie dawny formant **-ěje* ≥ *-eje* a po zaniku wyglósowego *e* i uproszczeniu daje *i* lub *y*: *bl'izy*, *čep'li*, *dov'ni*, *no'xsyp'ci*, *no'xvyzy*;

- w końcówce dopełniacza, celownika i miejscownika lp. zaimków i przymiotników rodzaju żeńskiego: *bl'iski*, *biouuy*, *cysty*, *moji*, *vasy*.

⁷ K. De j n a, op. cit., s. 139.

⁸ Por. W. C y r a n, *Procesy językowe w przejmowaniu wyrazów obcych przez gwary (na materiale polskim)*, "Rozprawy Komisji Językowej ŁTN" 1975, t. 21, s. 22.

2. W miejscu stp. *e* długiego powstałego z kontrakcji:

- w końcówce dopełniacza oraz celownika lp. przymiotników rodzaju męskiego: *bidnygo, bidnymu, dobrygo, dobrymu, tańigo, tańimu*;
- analogicznie pojawiło się *e* w końcówce dopełniacza oraz celownika lp. zaimków: *innygo, innymu, każdygo, każdemu, tygo, tymu, vasygo, vasymu*.

3. Na miejscu *e* powstałego z przyczyn intonacyjno-akcentowych

- z pierwotnego **ē*: *bida, bilić, sfiże, żyka*.
- w grupach **tert, *telt*: *mlić, mlić, plić, utżyć*.
- z dawnego **e*: *kobita, pikoś, piżok*.
- w dawnych połączeniach **-ir, *-yr*: *ćtyry, obirki, pirogi, styrt*.

4. Na miejscu ogólnopolskiego *e* w wyrazach obcego pochodzenia: *aptykoś, cybula, karyta, stangryt, torypka, zygor*. Wyjątkowo dobrze utrzymuje się *e* ścieśnione w zakończeniu rzeczownikowym: *-erz*: *alkiś, kouniś, paciś, taliś*.

Samogłoska o

Stp. *o* (niezależnie od pochodzenia) w pozycji przed spółgłoską nosową ulega zwężeniu, cofnięciu i realizowane jest jako *u*: *bruny, kumin, kuń, uogun, vygun*. Ponadto konsekwentnie dochodziło do ścieśnienia samogłoski *o* w sąsiedztwie spółgłoski *p* (często jest to przedrostek *po*) np.: *pukryfka, pukyfyka, pulicek, pumalutku, pumocnik, pusfa, pużeczki, puzyteczne*. Dobrze zachowało się ścieśnienie w zaimku rzeczowym: *cuś, xtuś || ktuś*. Czasem w wyrazach zapożyczonych na miejscu ogólnopolskiego *o* notowałam samogłoskę *u*: *cekulatka, kukartki, kulonie*.

Nagłosowa samogłoska *o* wymawiana jest na ogół zgodnie z językiem ogólnopolskim. Zjawisko labializacji zanotowałam jedynie w kilku wyrazach: *uobora, uogun, uoice, uoko, ukno, ukunki, uopińki, grzyby rosnące na pniu drzew, uorka, uośce*, również po przedrostku w czasowniku *orać* np.: *uobuorać, rozuorać, powyurywać, zauroy* oraz w rzeczowniku: *poduoryfki*. Szczególnie dobrze utrzymana jest labializacja w zaimku osobowym: *uun, una, uno*. W związku z tendencją do unikania labializacji w nagłosie wyrazów pojawiły się formy hiperpoprawne, w których zanikło nagłosowe etymologiczne *z*: *obus, okeć, opata*, które prawdopodobnie odczuwane było przez mó-

wiących jako proteza⁹. Wygłosowe o konsekwentnie realizowane jest ze ścieśnieniem do u w przysłówku: *dopiru*.

Kontynuanty stp. o długiego realizowane są zgodnie z językiem ogólnopolskim. Zmianę samogłoski obserwowałam jedynie w pozycji przed wygłosowym -r w wyrazach obcego pochodzenia, gdzie dochodzi do ścieśnienia na wzór wzdłużenia zastępczego: *doxtur*, *kłaštur*, *motur*, *prekurator*, *redaxtur*, *puǹidur*.

Na uwagę zasługują również formy w których brak ścieśnienia np.: *żobek*, *koścoćek*, *tforok* || *tforuk*, *zdroǹ*, *zoǹć*.

Samogłoska u

Wymowa samogłoski u w zasadzie nie różni się od u ogólnopolskiego. Drobne zmiany polegające na obniżeniu artykulacji do o wystąpiły w pozycji przed spółgłoską nosową¹⁰ np.: *bronet*, *font*, *gront*, *tronek*, *raxonek*. Również wpływem sąsiedztwa fonetycznego tłumaczyć należy zmianę stopnia otwarcia samogłoski u w pozycji przed r w wyrazach: *forman*, *syrove*, 'surowe'.

Nagłosowe u- realizowane jest zgodnie z językiem ogólnopolskim i nie ulega labializacji. Do zaniku etymologicznego ǹ doszło w wyrazie: *uǹin*, co pozostaje w związku z tendencją do unikania rzekomej labializacji w tym wyrazie.

Samogłoski i, y

Samogłoski i, y realizowane są na ogół zgodnie z językiem ogólnopolskim, odrębność i od y jest wyraźna. Drobne zmiany polegające na rozszerzeniu artykulacji do e wystąpiły w pozycji przed r: *fieranki*, *vierufka* 'wir na rzece' oraz w sąsiedztwie spółgłoski nosowej: *ǹembryk*, *ǹenacy*, *ǹendur*, *kreǹinay*.

Warto jeszcze wspomnieć, że podobnemu rozszerzeniu ulegają samogłoski i, y przed spółgłoską ǣ zamykającą sylabę w męskich formach 3 os. lp. czasowników w czasie przeszłym: *buǣ*, *skoǣuǣ*, *zmǣ-*

⁹ Por. A. B a s a r a, *Studia nad wokalizmem...*, s. 128.

¹⁰ Por. K. D e j n a, *op. cit.*, s. 157-158.

luu. Zjawisko przejścia wygłosowego -iu, -yu, ≥ -uu obejmuje swym zasięgiem znaczną część obszaru Mazowsza¹¹.

Nagłosowe *j* jest regularnie prejotowane w formach czasownika *jeść*: *iem, iie, poijemy, vyjiado*. Wymowę tego typu obserwuje się nawet o inteligencji mazowieckiej pochodzenia ludowego¹².

Ponadto rozszerzenie artykulacji *i* do *a* wystąpiło w czasownikach *fstygała se, sficała se*. Być może zmiana artykulacji samogłoski *i* w wymienionych formach czasownikowych spowodowana została przez analogię do czasowników: *czatała, prała*.

Prawdopodobnie na skutek dysymilacji pojawiła się samogłoska *e* na miejscu ogólnopolskiego *y* w rzeczowniku *rezyko*. Wtórne *i* odnotowałam w rzeczowniku *fořivark*, którego używał w tej postaci jedynie najstarszy informator.

Samogłoski nosowe

Odpowiednikiem samogłoski nosowej tylnej w gwarze badanego terenu jest wąskootwarte *ɤ* nosowe wyjątkowo *ɥ*. Przednia samogłoska nosowa ma również artykulację wyższą od ogólnopolskiego *ę* i realizowana jest w zależności od otoczenia fonetycznego jako nosowe *ĩ* po miękkiej oraz *ɥ* po spółgłosce twardej.

W śródgłosie w pozycji przed spółgłoskami zwartymi i zwarto-szczelinowymi następuje rozłożenie nosówki na jej wartość ustną ze ścieśnieniem wraz z rezonansem nosowym: *gżynda, minta, zwiężuntko: kśunc, obrync, pyncok* 'rodzaj kaszy', *tynca, zaiunc*.

Nosowość przed spółgłoskami szczelinowymi jest realizowana synchronicznie. Nosówka tylna ma postać *ɥ* np.: *drůzek, gyska, viųs, wiąz*. Odpowiednikiem *ę* w omawianej pozycji jest *ĩ* po miękkiej np.: *ćjzar, mįso, piść* 'pięść' oraz *ɥ* po twardej np.: *gys, myzatka, psyślico*.

Wygłosowe *-ą* ulega dekompozycji i realizowane jest jako *-um* i to nie tylko w narzędniku lp. rzeczowników i przymiotników:

¹¹ Por. tamże, s. 153; S. Urbanczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1962, s. 20-21.

¹² Por. B. Falińska, *O języku inteligencji mazowieckiej pochodzenia chłopskiego*, [w:] *Współczesna polszczyzna*, Wybór zagadnień pod red. H. Kurkowskiej, Warszawa 1981, s. 282.

bryckum, grackum, kiiunkum ale również w 3 os. lm. czasu teraźniejszego czasowników: *boj*um *śe*, *xcum* || *kcum*, *idum*. Samogłoska *ę* w pozycji wygłosowej ma wartość ustną jak w języku ogólnopolskim: *xce* || *kce*, *ro**be*.

Wyjątkowo samogłoska nosowa tylna ulega dekompozycji w pozycji przed szczelinową w wyrazach: *sum*s*at*, *sum*s*ék*. Rozkład nosówki może mieć tu związek z fałszywą etymologią ludową. Nagłos wyrazów został prawdopodobnie skojarzony z zaimkiem *sam*, w którym nastąpiło silne ścieśnienie samogłoski *a* w pozycji przed spółgłoską nosową. Do zaniku nosowości doszło w formach: *bede*, *bedum* być może wskutek małej staranności i szybkiego tempa wymowy. Podobną artykulację obserwować można często w języku potocznym. Natomiast w wymowie nielicznych informatorów w wyrazie *j*z*oro* obserwowałam wtórną nosowość.

Spółgłoski wargowe

Zgodnie z wymową ogólnopolską wymawiane są spółgłoski wargowe twarde, natomiast spółgłoski wargowe miękkie *b'*, *p'*, *m*, *v*, *f'* w pozycji przed inną samogłoską niż *i* realizowane są asynchronicznie: *b*j*o*u*y*, *k*o*b*j*o*u*ka*, *o*f*i*a*r*a, *r*u*m*i*a*n*e*k, *p*j*o*s*t*a "część koła", *w*j*e*ż*e*j*e* "drzwi stodoły" itp. Przyczyny dekompozycji tych głosek tkwią w trudności artykulacyjnej polegającej na zsynchronizowaniu ruchu warg i języka¹³.

Wyodrębnienie palatalności wargowych w element spirantyczny jest tendencją mazowiecką¹⁴, która obejmuje swym zasięgiem znaczny obszar gwar polskich¹⁵. Omawiane zjawisko szerzy się również na wymowę ogólnopolską, w której ścisła równoczesność ruchu warg i języka często nie jest zachowana¹⁶.

¹³ H. Zduńska, *Studia nad fonetyką gwar mazowieckich. Konsonantyzm*, Wrocław 1965, s. 14.

¹⁴ K. Dejna, *Gwara Miłna, "Rozprawy Komisji Językowej ŁTN" 1956, t. VI, s. 19-20.*

¹⁵ Por. K. Dejna, *Dialekty polskie...*, s. 120, mapa 11c.

¹⁶ Por. A. Furda, *Mazowieckie dyspalatalizacje spółgłosek wargowych miękkich*, Wrocław 1955, s. 7.

Fonetyczna wymiana $b \parallel w$ i $p \parallel f$ charakterystyczna dla gwar Mazowsza¹⁷ wystąpiła jedynie w kilku wyrazach obcego pochodzenia: *figuuki*, *piguiki*, *oxtaba* $\parallel$ *oktaba*, *potograf*.

Spółgłoski przedniojęzykowe i środkowojęzykowe

Przedniojęzykowo-zębowe λ w gwarze badanego terenu realizowane jest jako y niezgłoskotwórcze: *b_yoto*, *pu_yot* i ulega pewnym drobnym wymianom fonetycznym, jak wymiana $y \parallel i$ np.: *plask_e*, *poma_yu*, *splascun_y*. Konsekwentnie utrzymuje się wymiana $y \parallel n$ w formach czasu przeszłego czasowników: *p_ysiun*, *u_ycun*, *vy_yiun*, *v_yina*, *zacy_yna*. Zmiana ta spowodowana została przedłużeniem trwania artykulacji nosowości na następującą po samogłosce nosowej spółgłoskę przedniojęzykową λ , gdzie zwarcie przodu języka i nosowość daje n co wytłumaczył S. Bąk¹⁸.

Na uwagę zasługuje również zjawisko podwajania spółgłosek y i s np.: *bi_yu_yy*, *robi_yu_yu*, *boss_yo*, *v le_yśe*, *povi_yessune*, *vi_yssok*, które występowało także w połączeniach: *to ssamo*, *take ssamo*, gdzie prawdopodobnie jest ono pozostałością historycznej partykuły *toż-samo*¹⁹.

Zjawisko podwajania artykulacji głosek znane od XV i XVI w. występuje w tych gwarach, które mają wyrazistą tendencję do upodabniania i upraszczania grup spółgłoskowych. Stąd wtórne ustalenie się grup *ss* i *śś* na miejscu ekspresywnie wydłużonych z jakiś względów *s*, *ś* jest być może przejawem hiperpoprawnego unikania uproszczeń spółgłoskowych²⁰. Badania H. Zduńskiej nasuwają przypuszczenie, że wymowa tego typu w przeszłości obejmowała prawie cały obszar Mazowsza²¹, a nie, jak dotychczas uważano, tylko jego południową część²². Podłoże tego procesu ma również związek z

¹⁷ Por. H. Friedrich, *Fonetyczna wymiana b $\parallel$ w i p $\parallel$ f w świetle materiału mazowieckiego*, Warszawa 1937, s. 42-59.

¹⁸ S. Bąk, *O pochodzeniu form vzon, vžena*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski*, t. 2, Kraków 1928, s. 409-414.

¹⁹ W. Cyran, *Gwary polskie w okolicach Siedlec*, Łódź 1960, s. 140-141.

²⁰ K. Dejna, *Dialekty polskie...*, s. 138.

²¹ Por. H. Zduńska, *op. cit.*, s. 45.

²² Por. K. Nitsch, *Geneza dialektycznego przedłużania szczelinowych typu S w środku niektórych wyrazów polskich*, "Biuletyn PTJ" 1955, z. 14, s. 122-127.

przedłużaniem innych spółgłosek w historii języka i w gwarach polskich.

Spółgłoska *r* w grupach *rst*, *ršč*, *rsc* ma tendencje do zaniku np.: *bosc*, *goštka*, *nopašte*, *pieścane*, *zmoscí*. Wygłosowe *-r* zanikło w rzeczowniku *łarmak* w wyniku dysymilacji²³.

Spółgłoski *š*, *ž*, *č*, *ž* zastępowane są przez *s*, *z*, *c*, *ž* np.: *becka*, *bycek*, *copka*, *cysto*, *drozže*, *duze*, *dysc*, *łascurka*, *kozux*, *mzofka*, *probosc*, *scyt* 'boczna część dachu' itp. Mazurzenie jest w badanej gwarze zjawiskiem powszechnym i zachowało się dobrze nie tylko u najstarszych mieszkańców wsi, którzy byli moimi informatorami, ale również wśród średniego pokolenia, które na stałe mieszka na wsi i gwary się nie wyzbywa.

Na mazurzenie jako cechę bardzo konsekwentnie utrzymującą się na obszarze gwar Mazowska zwrócił uwagę W. Doroszewski²⁴. Niekiedy spółgłoski dźwięczne zastępowane są szeregiem środkowojęzycznym np.: *čtyry*, *kašel*, *ščaf*, *špadel* || *špodel*. Na uwagę zasługuje fakt, że najwięcej artykulacji środkowojęzycznych pojawiło się przy głosce *š*, najmniej przy *č*, która jest najbardziej konsekwentnie mazurzona.

Przyczyny zastępowania *š* przez niejako bliższe odpowiednikowi literackiemu *s* wyjaśnia się wpływem swoistego przyswajania przez gwary wyrazów obcych oraz zetknięciem się dialektów mazurzących z niemazurzącymi²⁵.

W badanej gwarze najliczniejszą grupę z wymową siakającą stanowią wyrazy obcego pochodzenia np.: *čajnik*, *dyšel*, *košary*, *piżama*, *škelet*, *žirandol*. W sporej grupie wyrazów przejście od *š* do *s* wyjaśnić można względami artykulacyjnymi, upodobnieniem do głoski sąsiedniej: *možlive*, *ružne*, *žniva*, *žvir* lub upodobnieniem na odległość: *kešunka*, *šćećina*, *žarće*, *živica*. Przechodzenie od mazurzenia do siakania jest być może zjawiskiem pośrednim w przechodzeniu od wymowy mazurzącej do niemazurzącej, który to proces nie dokonuje

²³ W. Cyran, *Procesy językowe...*, s. 20.

²⁴ W. Doroszewski, *Studia fonetyczne z kilku wsi mazowieckich*, Wrocław 1955, s. 46.

²⁵ Por. A. Basara, J. Basara, J. Wojtowicz, H. Zdunśka, *Studia fonetyczne z Warmii i Mazur. I. Konsonantyzm*, Wrocław 1959, s. 104-108.

się nagle, ale przez stopniowe przesuwanie miejsca artykulacji danej głoski. Kontynuanty dawnych grup *śr, *źr realizowane są zgodnie z wymową ogólnopolską. Jedynie najstarszy informator używał form: *oberżoŭ, vyrżoŭ* z metatezą w śródgłosowej grupie: -źrz-. Ponadto dysymilacyjny zanik -r w sylabie wygłosowej oraz zmiękczenie nagłosowego s- zanotowałam w wyrazach: *śrebyo, śrebnŷ*.

Spółgłoska l realizowana jest zgodnie z wymową ogólnopolską, brak charakterystycznego dla gwar mazowieckich stwardnienia l w pozycji przed i, obowiązuje wymowa: *głina, łipa, małina*.

Spółgłoski tylnojęzykowe

W zakresie wymowy spółgłosek tylnojęzykowych zachowana jest odrębność twardych k, g i palatalnych k', g np.: *dęuŷe, taŷe, vysoko*. W grupie spółgłoskowej złożonej z dwóch zwartych kt dochodzi do dysymilacji i $kt \geq xt$ ²⁶: *doxtur, dyxta, xto, xtury, kuntraxt, praxtyki, traxtur* itp.

Tylnojęzykowe x wymawiane zgodnie z wymową ogólnopolską często w pozycji przed: c, l, w, z zastępowane bywa przez tylnojęzykowe k np.: *kćeli, kfaya, kfioŷe, klapańino* "deszczowa pogoda" *kšun, zakfascune*.

Zmiana spółgłoski tylnojęzykowej, szczelinowej, bezdźwięcznej, która jest słabo słyszalna i może łatwo zanikać przez mocniejsze pod względem artykulacji k zapobiega uproszczeniu i przyczynia się do zachowania składu ilościowego całej grupy.

Warto jeszcze wspomnieć, że w wyrazach: *kšest, kšešńico, kšešńok* głoska k była pierwotna²⁷.

Fonetyka międzywyrazowa

W połączeniach międzywyrazowych wygłos wyrazów przed następującymi głoskami otwartymi i półotwartymi wymawiany jest dźwięcznie np.: *xlib razovy, rug obory, vjeź mixaŷovice*. Jest to typ wymowy

²⁶ K. D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 133-134.

²⁷ Por. A. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 185.

rzadko spotykany na Mazowszu, ponieważ prawie na całym obszarze panuje fonetyka międzywyrazowa ubezdźwięczniająca, wyjątek stanowi mały południowo-zachodni skrawek, na którym dochodzi do asymilacji głosek pod względem dźwięczności²⁸.

AKCENT

Akcent w gwarze wsi Stamirowice tak jak w języku ogólnopolskim jest akcentem stałym padającym na przedostatnią sylabę. W połączeniach rzeczownika jednosylabowego z przyimkiem akcent główny ma charakter zestrojowy, np.: 'na lut, 'na ubie, 'pod dax, 'psez żyń, 'za dńa, 'ze skua, 'ze zua.

Formy czasu przeszłego 1 os. i 2 os. lm. czasowników trzy i więcej zgłoskowych oraz analogiczne formy trybu warunkowego akcentowane były na przedostatniej sylabie, co często obserwować można również w wymowie potocznej. Przykłady z badanej gwary: np. xoziliśma, powięzbybym, pośliśma, zagroziłiśta, zrobiłibysta.

Niekiedy akcentowane bywa przeczenie przed dwusylabowymi formami czasu przeszłego: he buyem, he xcuem, he zabrou.

Słownictwo

W zakresie słownictwa na uwagę zasługuje fakt wydatnej produktywności niektórych formantów. Ponadto zakres użycia niektórych z nich jest inny niż w dialekcie kulturalnym. Oto wykaz ciekawszych formantów:

Przyrostek - acz tworzy nazwy działaczy np.: *juńkoc*, 'ten, który się jąka', *klepoc*, 'ten, co klepie tj. dużo mówi', *smurgoc*, 'ten, który smurgo tj. kradnie', oraz nazwy znamionujące: *bżuxoc*, *piegoc* 1) 'ten, co ma piegi', 2) 'rodzaj ciasta z makiem'.

Przyrostek -*ajka*²⁹, który w języku ogólnopolskim pojawia się

²⁸ Por. H. Zduńska, *Studia nad fonetyką...*, s. 101.

²⁹ Por. W. Cyran, *Tendencje słownotwórcze w gwarach polskich*, Łódź 1977, s. 102.

bardzo rzadko, na badanym terenie wykazuje znaczną produktywność: *papaika* 'zdrobnienie od rzeczownika *papa*', *potxlibaika* 'od czasownika *podchlibiac się*' *zażucaika* 'zupa z kapusty zarzucanej na wywar'.

Przyrostek *-ak* produktywny przy tworzeniu formacji oznaczających istoty niedorośle jest w tej funkcji wyrazistszy i flekcyjnie dogodniejszy niż sufix *-ę*. Przykłady z badanej gwary: *ćelok*, *iaǵnok*, *kurcok*, *nemovlok*, *scyńok*, *pśok*. Tworzy także nazwy narzędzi *bińok*, *cyapok*, - 1) 'łapy kołowrotka', 2) 'pułapka na szczury', *zvíiok* 'przrząd do zwijania wełny', nazwy znamionujące: *blasok*, *gumiok*, *żarńok*, nazwy działaczy: *fruvok* 'ten, kto *fruva* tj. ciągle zmienia miejsce'.

Na wielofunkcyjność formantu oraz możliwość łączenia się z podstawami słowotwórczymi różnego typu zarówno w języku ogólnopolskim jak i w gwarach zwrócił uwagę W. Cyran³⁰. O upowszechnieniu sufixu *-ak* przejętego z gwarowej odmiany języka w celu uzupełnienia zasobu środków polszczyzny ogólnej pisze H. Satkiewicz³¹. Szczególną produktywność sufixu *-ak* w języku potocznym mieszkańców Mazowsza tłumaczy jego wyrazistością.

Formant *-ala* tworzy na badanym terenie nazwy znamionujące: *gymbala*, 'osoba, która ma dużą twarz tj. *gębę*' *mundrala* 'człowiek przemądrzały'. Produktywność pewnych formantów staropolskich w gwarach m. in. formantu *-ala* zauważył W. Cyran³².

Przyrostek *-ara* tworzy nazwy znamionujące: *xużara* 'osoba bardzo chuda', nazwy działaczy: *paskużara* 'osoba, która *paskudzi* tj. rzuca urok, zadaje czary'.

Formant *-elec* tworzy nazwy znamionujące o charakterze ekspresywnym: *xużelec*, *ńedobżelec* 'niedobre, kapryśne dziecko', *rużelec*.

Przyrostek *-ica* wykazuje znaczną produktywność przy tworzeniu nazw narzędzi np.: *ćerńico* 'przrząd do obróbki lnu i konopi', *kynńico*, *pśyśńico* 'część kołowrotka', *redńico*.

³⁰ Tamże, s. 13.

³¹ H. S a t k i e w i c z, *Innowacje słowotwórcze w powojennym trzydziestoleciu*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, pod red. H. Kurkowskiej, Warszawa 1981, s. 143.

³² Por. W. C y r a n, *Tendencje słowotwórcze...*, s. 75-79.

Formant gwarowy *-ixa*³³ tworzy nazwy samic: *boćuńixa*, *motyl'ixa* oraz nazwy znamionujące: *bieł'ixa* 'kobieta o białych włosach, blondynka', *ogn'ixa* 'chwast o kwiatach żółtych jak ogień', *żep'ixa* 'osoba zdrowa jak rzepa'.

Formant *-ina* tworzy zdrobnienia o charakterze ekspresywnym np.: *bańina*, *xaup'ina*, *krov'ina*, *stodoł'ina*.

Przyrostek *-isko* tworzy dość liczną grupę nazw miejsc od podstaw imiennych i czasownikowych np.: *boćuńisko* 'gniazdo bociana', *opażel'isko* 'część bagna, która nie zamarza', *palyńisko* 'część pieca, w której odbywa się palenie'.

Sufiks *-ol* produktywny przy tworzeniu nazw augmentatywnych i znamionujących o odcieniu pejoratywnym np.: *bogol*, *bzydol*, *uapol*, *uysol*.

Przyrostek *-ux* wykazuje znaczną produktywność w tworzeniu nazw działaczy o znaczeniu ekspresywnym np.: *lezux* 'osoba leniwa, która lubi leżeć', *leñux*, *plećux*, *smolux* 'ten, kto się smoli, brudas'. Sufiks *-us* pełni podobną funkcję: *xfolus* 'ten, kto się lubi chwalić', *pius*, *virus*.

W zakresie słowotwórstwa przymiotników na uwagę zasługują następujące sufiksy: sufiks *-axny*, który jest szczególnie produktywny przy tworzeniu intensywów przymiotnikowych. Wnosi on do deriwatu oprócz znaczenia powiększenia danej cechy dodatkowo informację o stosunku emocjonalnym osoby mówiącej, np.: *d^hugaxny* 'bardzo długi, zbyt długi', *grubaxny*, *syrokaxny*, *wielgaxny*. Na niezwykłą łatwość w tworzeniu intensywów przymiotnikowych w gwarach wskazuje H. Kurkowska³⁴.

Ciekawym formantem wykazującym znaczną produktywność przy tworzeniu nazw właściwości w odniesieniu do osób jest sufiks *-aty* np.: *durnovaty* 'człowiek durny tj. głupi', *garbaty*, *xypovaty* 'człowiek pochylony', *pięgaty*, *kynżorovaty* 'osoba o kręconych włosach, kędziorach', *sfydrovaty*. Sufiks tworzy również nazwy: *gl'inovaty*, *piaskovaty*, *sapovaty* 'teren podmokły, piaszczysty' nazwa utworzona od gleby - *sap*'.

³³ Por. tamże, s. 104.

³⁴ H. Kurkowska, Budowa słowotwórcza przymiotników polskich, Wrocław 1954, s. 104-105.

Znacznie mniej produktywny w tej funkcji jest sufix -isty: *faużysty*, *pierśisty*, który tworzy również nazwy właściwości mające związek z czynnością: *navalisty*, 'gwałtowny ulewny deszcz', *psevalisty* 'człowiek bardzo tęgi', od czasownika *przewalać się*. Przymiotniki tworzone formantami -uxny, -uški, -uteńki również zwiększają stopień natężenia cechy ale są równocześnie dodatnio zabarwione uczuciowo: *lećuxny* 'bardzo lekki', *noviuxny*, *tañuxny*; *ceńuški* 'bardzo cienki', *spyożuški*; *malutyńki* 'bardzo mały', *proścutyńki*, *zdrowiutyńki*; *lećutki* 'bardzo lekki', *drobnutki*.

W słowotwórstwie czasowników godne odnotowania jest zjawisko braku w bezokoliczniku niektórych czasownikowych przyrostków: -ować, -ywać np.: *najmac*, *pszymac*, *wymac*, *zajmac*, *zdejmac*, *złatać*. Omawiane zjawisko obejmuje swym zasięgiem dialektę środkowej i północno-wschodniej Polski³⁵.

Uwagę zwracają także formy imiesłówów biernych czasowników zakończone na -ać, -nać, które mogą być tworzone przyrostkami -ęty lub -ony: *ćungńinty* || *ćungńony* || *ćungńuny*, *pyńkńinty* || *pyńkńuny*, *vygarńinty* || *vygarńuny*, *zaspońinty* || *zaspońuny* itp.

FLEKSJA

Ograniczam się tylko do omówienia końcówek, których dystrybucja jest inna niż w dialekcie kulturalnym.

Deklinacja

1. W mianowniku lp. rzeczowników męskich występowały takie, które przybierały końcówkę -o charakterystyczną dla obszaru gwar Mazowsza i Kujaw³⁶ np.: *bżuxo*, *stryjo*, *teśco*, *vujō*, *zińco*. Natomiast niektóre rzeczowniki spółgłoskowe rodzaju żeńskiego mają postać samogłoskową np.: *mysa*, *fsa*. Rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na -e ≤ *-ent oznaczające istoty niedorośle przeszły do kategorii rzeczowników męskich na -ak: *boćanok*, *ćelok*, *jęćok*, *zrebok*³⁷.

³⁵ S. U r b a ń c z y k, *Zarys dialektologii...*, s. 54.

³⁶ Tamże, s. 42.

³⁷ Por. K. D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 246, mapa 50.

2. W dopełniaczu lp. rzeczowniki rodzaju nijakiego na *-en odmieniają się dwojako, tzn. zgodnie z deklinacją pierwotną: *śimińa*, *vymińa* albo ulegają skróceniu o przyrostek -en: *śimja*, *vymja*.

3. W celowniku lp. rzeczowników męskich niezależnie od postaci fonetycznej tematu występowała końcówka -e $\dot{v}$ i: *brate $\dot{v}$ i*, *żotke $\dot{v}$ i*, *xy $\dot{u}$ -poke $\dot{v}$ i*, *i $\dot{u}$ ske $\dot{v}$ i*, *ku $\dot{u}$ ne $\dot{v}$ i*. Konsekwentne utrzymywanie się w omawianym przypadku końcówki -e $\dot{v}$ i tłumaczy się większą wyrazistością³⁸ tej końcówki w porównaniu z wielofunkcyjnością końcówki -u właściwej pierwotnie tematom na -o. Jako wykładnik celownika końcówka -e $\dot{v}$ i niezależnie od charakteru końcowej spółgłoski tematu występuje w całej południowo-zachodniej części Mazowsza³⁹.

4. W mianowniku lm. dochodzi na badanym terenie do zaniku kategorii rzeczowników męskoosobowych i przejścia do niemęskoosobowych. Do rzeczowników tych na zasadzie składni zgody dopasowały się określające je przydawki zaimkowe i przymiotnikowe oraz formy orzeczenia wyrażonego w czasie przeszłym. Męskoosobowe formy z końcówką -i zostały zastąpione formami z -e np.: *te dobre xy $\dot{u}$ py bu $\dot{u}$ y*, *tfo $\dot{e}$ m $\dot{u}$ ode xy $\dot{u}$ poki robi $\dot{u}$ y*, *vase stare syny ko $\dot{u}$ si $\dot{u}$ y*, zanik form męskoosobowych objął swym zasięgiem znaczny obszar pogranicza mazowiecko-małopolsko-wielkopolskiego⁴⁰. Ponadto rzeczowniki męskie osobowe, które w mianowniku lp. zakończone były na -ec przybierają w omawianym przypadku końcówkę -e np.: *g $\dot{u}$ pce*, *krafce*, *kupce*, *o $\dot{u}$ jce*. Dystrybucja końcówek w mianowniku lm. jest przykładem komplikacji form wynikających ze skrzyżowania czynników fonetycznych z semantycznymi, na które zwrócił uwagę W. Doroszewski⁴¹. W mianowniku lm. rzeczowników żeńskich końcówkę -e charakterystyczną dla rzeczowników samogłoskowych o tematach miękkich i stwardniałych notowałam również w rzeczownikach spółgłoskowych np.: *bole $\dot{e}$ ce*, *ko $\dot{e}$ ce*, *ko $\dot{z}$ y $\dot{e}$ ce*, *o $\dot{e}$ ce*, *ma $\dot{e}$ ce*. Wyrównywanie postaci mianownika lm. żeńskich rzeczowników spółgłoskowych zgodnie ze wzorem deklinacji miękkotematowej jest jednym z przejawów dążenia

³⁸ M. G r a d-M u c o w a, *Fleksja rzeczowników w gwarach Mazowsza*, Warszawa 1979, s. 42.

³⁹ Tamże, s. 22.

⁴⁰ K. D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 232-233, mapa 70.

⁴¹ W. D o r o s z e w s k i, *Podstawy gramatyki polskiej*, cz. I, Warszawa 1963, s. 166-167.

do ekonomiczności we flekcji współczesnego języka polskiego, co zauważyła H. Satkiewicz, dotyczy jednak nielicznych leksemów⁴².

5. W dopełniaczu lm. rzeczowników wszystkich rodzajów dużą ekspansję wykazuje końcówka *-ów*, historycznie związana z tematami na *-u*, która z dopełniacza rzeczowników twar-dotematowych przedostała się drogą analogii do tematów stwardniałych np.: *klucuf*, *kosuf*, *nozuf*, *palcuf*. Objęła swym zasięgiem także rzeczowniki miękkotematowe zastępując właściwą im końcówkę *-i* np.: *goścuf*, *kuńuf*, *tygodnuf*. Kończówka ta wyraźnie dominuje również w dopełniaczu rzeczowników rodzaju nijakiego oraz żeńskiego: *biuutkuf*, *iapkuf*, *zbozuf*; *borufkuf*, *kluskuf*, *yyskuf*. Daleko idąca ekspansja końcówki *-ów* świadczy o tym, że proces upraszczania systemu fleksyjnego posuwa się w gwarach znacznie dalej niż w języku ogólnopolskim, gdzie ostatnio również obserwować można znaczny wzrost częstości użycia tej końcówki⁴³.

6. W narzędniku lm. rzeczowników występuje końcówka *-amy* na miejscu ogólnopolskiego *-ami* np.: *butamy*, *cepamy*, *krovamy*, *kuramy*, *sųovamy*; także na miejscu końcówki *-mi*: *koścamy*, *łisćamy*. Depalatalizację *m* w omawianej końcówce wyjaśnia się pozycją poakcentową (słabszą w wyrazie, która nie sprzyja artykulacji spółgłosek palatalnych, wymagających podczas wymowy większego wysiłku mięśni)⁴⁴. Na obszarze Mazowsza końcówka *-amy* szerzy się z południa na północ, gdzie staje się obocznikiem fonetycznym powszechniejszej tam końcówki *-ami*⁴⁵. Zdepalatalizowana końcówka narzędnika lm. *-amy* jest cechą często spotykaną również w wymowie inteligencji z tego rejonu⁴⁶. Warto jeszcze wspomnieć, że ujednolicenie form narzędnika lm. rzeczowników obserwuje się także w języku ogólnopolskim, a ma to związek z tendencją ograniczania zasobów form

⁴² Por. H. S a t k i e w i c z, *Tendencja do ekonomiczności we fleksji współczesnego języka polskiego*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień* pod red. H. Kurkowskiej, Warszawa 1981, s. 54.

⁴³ Tamże, s. 60-61.

⁴⁴ M. G r a d-M u c o w a, *op. cit.*, s. 92.

⁴⁵ Por. tamże, s. 93.

⁴⁶ Por. B. F a l i Ń s k a, *op. cit.*, s. 280-281.

wyjątkowych we wszystkich kategoriach fleksyjnych, w których się one pojawiają⁴⁷.

Koniugacja

1 os. lp.

W czasie teraźniejszym czasowników: *grzebię, skubię* brak wyrównania do tematu pozostałych osób, stąd pojawiły się formy z zachowaniem spółgłoski wargowej twardej: *gżebe, skube*⁴⁸. Być może na wzór tych czasowników wtórnie ustaliły się spółgłoski wargowe twarde w temacie czasowników z bezokolicznikiem *-ać* pierwotnie należących do koniugacji *je || jo*⁴⁹ np.: *cyrpe, drape, żobe, kłape, kuame, uame, uape, rombe*.

3 os. lp. i lm.

W czasie przeszłym czasowniki zakończone na *-nąć* często ulegają skróceniu o przyrostek *-n* np.: *óungli, cungya, cunguy, gibya, xuxya, ksykuy, migli, praguy, stsepli, zamkya, zgli*.

W odmianie czasu przeszłego na uwagę zasługuje również rzadko już dziś obserwowana w języku ogólnopolskim ruchomość końcówek będących dawnymi formami czasu teraźniejszego słowa posiłkowego *jeśm* np.: *a ile taśmy se vypil'i, cośta dobrygo narobił'i, cuzeż viżou, kedyzes pšyexou, nedavośmy vručil'i, pruznośce godal'i*.

2 os. lm.

W czasie teraźniejszym, przeszłym oraz w trybie rozkazującym szeroki zakres występowania ma końcówka *-ta*, np.: *deita, rupta, viżeliśta, zavieźliśta, żżućta*. Ogólnopolska końcówka *-cie* stosowana jest jedynie w zwrotach grzecznościowych, np. w stosunku do osoby starszej, nieznałomej, dla podkreślenia szacunku: *co robiće żotku, dokund iżeće ćotko, gje buk provaži pańe*.

⁴⁷ Por. H. S a t k i e w i c z, *Tendencja do ekonomiczności we fleksji...*, s. 52.

⁴⁸ Por. K. D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 223-224, mapa 63.

⁴⁹ W. Ś m i e c h, *Rozwój form czasu teraźniejszego czasownika w języku polskim*, Łódź 1967, s. 6.

UWAGI KOŃCOWE

W gwarze badanego terenu dają się zauważyć typowe związki z dialektem mazowieckim:

- przejście stp. $\varphi \geq \psi$, np.: *drūzek, kśūska, prūski*;
 - przejście nagłosowego $ia- \geq ie$, np.: *īeūska, īeūfka*, oraz $ra- \geq re-$ np.: *redūo, remiń*;
 - rozłożenie artykulacji spółgłosek wargowych miękkich na grupy polifonemiczne złożone z wargowej i spirantu *i*, np.: *biouūy, miasto, piosek*;
 - konsekwentne utrzymywanie się mazurzenia, np.: *borsc, copka, dysc, iascurka, mzořka*;
 - brak upodobnień pod względem miejsca artykulacji w połączeniu *nk* o niestałym sąsiedztwie tych głosek, np.: *pańinka, sarynka, wańinka*;
 - stosowanie przyrostka *-ak* w zmiennotematowych rzeczownikach nijakich na *-ę, -ęcia*, np.: *īagńok, koćok, ŋemovlok, prośok*;
 - upowszechnienie w pewnych typach przymiotników przyrostka *-isty*, np.: *faūģisty, novalisty, pševalisty*;
 - występowanie w bezokoliczniku sufiksu *-ić, -yć* na miejscu ogólnopolskiego *-eć* np.: *boīić, lezyć, myśīić, nakšycyć*;
 - końcówka formy liczby podwójnej *-ta* w 2 os. lm. czasowników w czasie teraźniejszym, np.: *deīta, muřta, veřta*;
 - zanik kategorii form męskoosobowych i przejście do kategorii niemęskoosobowych, np. *te dobre xūopy buūy*;
 - brak przyrostka *-uię, -ować, -ivać*, w niektórych czasownikach np.: *naīmać, zaīmać, złatać*.
- Ze względu na położenie wieś Stamirowice posiada cechy językowe charakterystyczne dla gwar obszaru południowo-zachodniego Mazowsza;
- zwięźenie artykulacji samogłoski *e* w pozycji przed tautosylabicznym *i*, np.: *ģišeī, fcoreī*;
 - występowanie form bez przegłosu $*'eT \geq 'oT$, np. *biere, nese* oraz $*'eT \geq 'aT$, np.: *vīetrok, zapovīedou*;
 - udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa, np. *vīež otalqš, vīež mixaūovīce*;
 - upowszechnienie w celowniku lp. rzeczowników męskich końcówki *-evi* niezależnie od postaci fonetycznej tematu, np.: *ģotkevi, kuņevi, prośakevi*.

SŁOWNICZEK

Ograniczam się jedynie do podania wybranych ciekawszych wyrazów gwarowych.

alkiś alkizyk	- mały pokój przeznaczony do spania
baba	- śruba umieszczona z tyłu kołowrotka
bielaska bielixa	- kobieta o włosach jasnego koloru
bunda	- dawniej część okrycia męskiego, rodzaj kurtki
celager	- zrab dachu
cerl'ico	- narzędzie do obróbki lnu i konopi
cyapok	- 1) łapy kołowrotka, 2) pułapka na szczury (nazwa ma związek najprawdopodobnie z czasownikiem człapać)
cyganka	- sroka
czyżnica czyżnico	- czeremcha
drapoc	- miotła do zamywania podwórka
drval'no	- budynek, w którym rąbie i przechowuje się drewno
dutki	- płuca zwierząt
dzevica	- soki drzewa (por. mżozga)
dyxavico	- kaszel
fayaty	- duże płatki śniegu
farba	- krew krowy
goudec'	- powłoka lodowa na szosie lub drodze (por. lodufka)
gonty	- materiał do krycia dachu
gościńec	- szeroka droga wiejska
gura	- przestrzeń pomiędzy stropami a skrzydłami dachu
xabina	- liście do wyściełania obory
xojnovy las	- las iglasty
xozyńe po dynguśe	- obrzęd ludowy związany ze świętami Wielkanocy
iaseu'ka	- widowisko kościelne z okazji świąt Bożego Narodzenia (dawniej nazwa świąt)
iażymbiatka	- kura o barwnym upierzeniu
iuxa	- krew świni
kazal'nico	- ambona, mównica kościelna
keżynka	- drewniane naczynie do wyrobu masła (por. Kiz-nicka)

křicouy	- długie sople lodu
křić	- nadgarstek
křiznicka	- naczynie z drewna do wyrobu masła
knykće	- kostki na dłoniach rąk
kolki	- igły na sośnie
koužec	- deska na długim trzonku służąca do wygarniania popiołu z pieca chlebowego
křtyk	- zewnętrzna chrząstka krtani, grdyka
kuňželńico	- kobieta, która przedzie na kołowrotku
kusoķi	- ostatni dzień zapustów (nazwa ma związek z czasownikiem <i>kusać, kęsać, jeść</i>)
lepka	- część pieca kaflowego przeznaczona do suszenia owoców, warzyw, grzybów
lodufka	- śliska powłoka lodowa na drodze
uaska	- łasica
uośće	- górna część źdźbła zboża
uux	- czoło zwierząt
uys	- czoło człowieka
maźńica	- część koła przy buksach
miaukki	- 1) materiał drobno pokruszony, roztarty, zmielony, sypki np. piach, żwir 2) płytkie miejsce na rzece
miozga	- masa wypełniająca wnętrze drzewa
modry	- ciemnoniebieski, ciemnobłękitny
myndlica	- drewniane narzędzie do obróbki łożyg lnu, konopi
naviřok	- część kołowrotka
niecka	- drewniane podłużne naczynie służące do wyrabiania ciasta
obartek	- drewniana zasuwa zamykająca drzwi
okulńik	- ogrodzone pastwisko
opaželisko	- otwór wyrąbany w lodzie na rzece, stawie, jeziorze
opouka	- koszyk z wikliny bez pałaka w owalnym kształcie
pastevńik	- pastwisko bez ogrodzenia
pastuxo	- pastwisko z ogrodzeniem elektrycznym
petřica petřicka	- dolna część ucha
piřok	- darcie pierza
puotfa	- belka idąca wzdłuż izby pod belkami pułapu
podněbne	- sklepienie w piecu chlebowym

<i>pšestše</i>	- strych nad oborą
<i>pšetok</i>	- duże sito gospodarcze
<i>pšežvun</i>	- narzędzie używane dawniej do ważenia chleba
<i>pšysyo</i>	- część konstrukcji płotu od słupka do słupka
<i>puuskšynek</i>	- przegroda w drewnianej skrzyni przeznaczona na drobne narzędzia
<i>rańce</i>	- racice krowy
<i>razovańe</i>	- pierwsze bronowanie
<i>safalńo safarńo</i>	- skrzynia do przechowywania zboża
<i>safel safelek</i>	- rodzaj drewnianego koryta używanego dawniej do karmienia zwierząt
<i>sarek</i>	- samiec sarny
<i>scyt</i>	- boczna część dachu
<i>skšele</i>	- część radła
<i>smuga</i>	- mała wstęga wodna
<i>stecka</i>	- polna ścieżka
<i>stoł'ik</i>	- szuflada w szafie, stole
<i>stozyna</i>	- drąg w stogu siana
<i>śtrama</i>	- beleczka na płozach sań
<i>štyk</i>	- grdyka zwierząt
<i>synželizno</i> ⁵⁰	- szron na drzwiach i murze
<i>śestšun</i> ⁵¹	- nazwa używana dawniej na oznaczenie podłużnej belki pod pułapem, zachowała się tu w formie bez przegłosu, typowa dla Mazowsza (nazwa <i>śo-stšan</i> występuje w północnej Małopolsce)
<i>šipa</i>	- łopata do piachu
<i>šundy</i>	- nosidła do przenoszenia wiader z wodą
<i>tok</i>	- drewniane koryto do pojenia bydła
<i>tšun</i>	- dół w piecu chlebowym gdzie piecze się ciasto
<i>tyble</i>	- węgły na rogach drewnianej chałupy powstające dzięki odpowiedniej technice łączenia belek
<i>vasyŋgi</i>	- bryczka o nadwoziu wyplatany z pręci
<i>viežeje vrutne</i>	- drzwi stodoły

⁵⁰ Por. W. Kupiszewski, *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, "Prace Językoznawcze" 1969, nr 57, s. 105.

⁵¹ Por. J. Basara, *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich*, cz. 1. Dom mieszkalny, cz. 2. Pomieszczenia gospodarskie, ogrodnictwa, zamknięcia, "Prace Językoznawcze" 1964, nr 43, s. 32.

vuntora	- rowek w klepkach beczki, na którym osadzone jest dno
zaitki	- sanki o dwóch parach płóz służące do przewozu budulca
zrump	- miejsce po wyrąbanym lesie
zrymbel	- otwór w lodzie na rzece, jeziorze, stawie
żarnók	- kij w żarnach

TEKST GWAROWY

to buyo u noz na fśi || buu xuob i kobita i miouuy tšex synuf || bogaty buu tyn xuoop | dobry | no vesela niiaakigo v zyču ne miou || xuoog buu okrutny | bjo-uyy na vejzyńu | śiyy ni miou a žim: u nigo byyo moc || ius tam iakež lata zesyy a ^uun mo coroz mni śiyy | ano to te xuooki robiuuy f polu | v žimi i v dumu matce pumogauy | a bidnu xuoopina vižuy ze cauķim iezd na stracyńu || || jednygo rozu tak se myślou | myślou i tak se pomyslou || doxtory zadne mi na tum mojum bide ne pumoguy | iog io se sum ot ty śmirci ne ^uocale | to nigd mie ne ^uocali || pomyslou i tag zrobiu || pouozyu se pańe na ^uusku i cekou | aś smierż do nigo pšyńže || cekou žin | drugi | tšeci | gožina pańe dvunasto | ^uun niby ze spi | a tu klucym od zamka fxoži gzmora i pirž davai imu vysyvać || ^uun zuapou za vyozy | okryńciy na rynce i tšymo || pšemiživaua mu se v rozmaite gady | f scura | v myse | f kota | no ^uun ne popuściy i tšymo || gdy ius tyn caz vyset | to se okazaua kobitum i mu pšyśingya | ze vincy do nigo ne pšyńže || ^uun i tys pšyžyk xuoovo | ze puki ^uuna byńže zyua i puki ^uun byńže zyy | to ^uun ii ne vydo || teros pańe xuoob iag dump || śiyy to ^uun mo za tšey abo lepi || pańe a iego xuooki to i ve tšey mu ne uporažum | xocož galante paropki do roboty zdadne i oxotne ||

Beata Burska

PRESENTATION OF THE DIALECT OF THE VILLAGE OF STAMIROWICE
IN THE DISTRICT OF GRÓJEC

This article describes the characteristic features of the dialect of the village of Stamirowice in the district of Grójec. The village is situated in the south-western part of the Mazovian Lowlands, on the river Pilica, and lies

far from bigger urban centres, which, undoubtedly, favours good preservation of the dialect not only among the older inhabitants, but also among the members of the middle generation who have stayed in their home village. In the dialect under research I observed elements typical of the Mazovian dialect:

- transformation of the Old Polish $\text{g} \Rightarrow \text{y}$, e.g.: *dru $\dot{\text{z}}$ ek*, *k $\dot{\text{s}}$ y $\dot{\text{s}}$ ka*, *pru $\dot{\text{s}}$ ki*;
- transformation of the initial *ia* $\Rightarrow$ *ie*-, e.g.: *ie $\dot{\text{u}}$ oska*, *ie $\dot{\text{u}}$ ufka*, as well as of *ra* $\Rightarrow$ *re*-, e.g.: *re $\dot{\text{d}}$ o*, *re $\dot{\text{m}}$ i $\dot{\text{n}}$* ;
- distribution of the articulation of bilabial palatal consonants into polyphonemic groups composed of bilabial non-palatal consonant and a spirant *i*, e.g.: *bi $\dot{\text{o}}$ uyy*, *mi $\dot{\text{a}}$ sto*, *pi $\dot{\text{o}}$ sek*;
- constant retention of "mazurism", e.g.: *bor $\dot{\text{s}}$ c*, *co $\dot{\text{p}}$ ka*, *dy $\dot{\text{s}}$ c*, *ia $\dot{\text{s}}$ curka*, *mzo $\dot{\text{f}}$ ka*;
- using suffix *-ak* in stem-altering neuter nouns ending in *-ę*, *-ęcia*, e.g.: *ia $\dot{\text{g}}$ n $\dot{\text{o}}$ ok*, *ko $\dot{\text{c}}$ ok*, *ne $\dot{\text{m}}$ ov $\dot{\text{l}}$ ok*, *pro $\dot{\text{s}}$ ok*.

Considering its geographical position, the village of Stamirowice has certain language features characteristic of the dialects of the south-western Mazovia:

- narrowing of articulation of vowel *e* in this position before tautosyllabic *i*, e.g.: *ji $\dot{\text{s}}$ e $\dot{\text{i}}$* , *fo $\dot{\text{c}}$ e $\dot{\text{i}}$* ;
- occurrence of certain forms without vowel mutation **'eT* $\Rightarrow$ *'oT*, e.g.: *bie $\dot{\text{r}}$ e*, *ne $\dot{\text{s}}$ e*, and without vowel mutation **'eT* $\Rightarrow$ *aT*, e.g.: *vi $\dot{\text{e}}$ trok*, *za $\dot{\text{p}}$ oviedou*;
- voicing inter-lexical phonetics, e.g.: *vi $\dot{\text{e}}$ z otal $\dot{\text{q}}$ s*, *vi $\dot{\text{e}}$ z mi $\dot{\text{x}}$ au $\dot{\text{o}}$ v $\dot{\text{i}}$ ce*;
- general occurrence of ending *-e $\dot{\text{v}}$ i* in dative singular form of masculine nouns, irrespective of the phonetic form of the stem, e.g.: *go $\dot{\text{t}}$ ke $\dot{\text{v}}$ i*, *ku $\dot{\text{n}}$ e $\dot{\text{v}}$ i*, *pro $\dot{\text{s}}$ ake $\dot{\text{v}}$ i*.